

**TWEE EEUWEN KLOKKEN GIETEN
IN 's-HERTOGENBOSCH**
(tweede helft 14de eeuw – tweede helft 16de eeuw)

André Lehr

Toen Geert van Wou omstreeks 1480 als volleerd klokkengieter 's-Hertogenbosch verliet, was het allerm minst duidelijk dat hij in zijn nieuwe woonplaats Kampen tot de belangrijkste luidklokkengieter van de Noordelijke Nederlanden en West-Duitsland zou uitgroeien. In die hoedanigheid kennen wij hem nog altijd, als bijvoorbeeld de maker van het machtige en indrukwekkende dertientonige gelui uit 1505 in de Domtoren te Utrecht, doch ook als de zelfbewuste jonge gieter die, zoals wij straks zullen zien, niet onder wilde doen voor een oudere Bossche collega.

Inderdaad was Den Bosch op het einde van de middeleeuwen een belangrijk klokkengieterscentrum. En dat zou tot in de tweede helft van de zestiende eeuw zo blijven. Pas daarna werden gieters van elders aangetrokken, zoals Jacob Noteman uit Leeuwarden die in 1641 de nog altijd zwaarste klok van Den Bosch zou gieten. Het is een forse dame met een gewicht van circa 5750 kg, daar hoog in de St. Janstoren. Met dat gewicht is ze de vijftiende op de ranglijst van de zwaarste klokken van Nederland. Als de Noteman ging ze de geschiedenis in en dan niet alleen als luid- en uurklok, doch bovendien als de diepste toon van de beiaard.

Maar voor de oudste Bossche uurklok moeten wij naar het fragiele Stadhuistorentje. Het opschrift van die klok vertelt ons onder meer: *Ik heit Maria d'oercloc. Die lude staen na mi op. Ic werd gheslaghen van dezen werc* [uurwerk]. *Daerom ben ic groet ende sterc.* Wie deze klok gemaakt heeft, wordt niet vermeld. Wél dat ze in 1372 werd gegoten. Nochtans bestaat er alle reden om aan te nemen dat de klok door de eerste met name bekende Bossche klokkengieter is vervaardigd en wel door een zekere Willem de Buscoducis, die ook wel Willem van Vechel werd genoemd. Ofschoon deze Willem evenals zijn drie zonen en kleinzoon ongetwijfeld fraaie klokken hebben gegoten, zal hun productie nooit groot geweest zijn. Wel waren er belangrijke werken onder, zoals bijvoorbeeld een zeventuizend pond zware klok voor de St. Jan die kleinzoon Willem in 1408 goot. Maar de klok is inmiddels verloren gegaan.

Ook het oeuvre van de Bossche gieters Jan en Goyart van Hyntham zal beperkt zijn gebleven. Zij kwamen in het vak omdat hun vader Wouter van Hyntham getrouwd was met Lijsbeth, de zuster van de zojuist genoemde Willem van Vechel. En vervolgens zou de geschiedenis zich herhalen, want in de eerste helft van de vijftiende eeuw huwde Lysbeth van Hyntham, de zuster van Jan en Goyart, met Lambert Hoerken, zelf klokkengieter. Ook hun zonen Jan en Willem Hoerken zouden dit ambacht met veel succes uitoefenen. Voor de Antwerpse kathedraal goten zij in 1459 de Gabriel-klok met een gewicht van 4840 kg, een buitengewoon fraaie klok die tot op de dag van vandaag de basis van de beiaard vormt. Op de klok zeiden ze het aldus: *Gabriel heet dese clocke by name et goten se twe gebroeders tsamen Jan Hoerken ende Willem Hoerken.* Maar het opschrift vertelt ook iets over haar functie: *Sy clept ten brande; sy luyt ten stride.* Of anders gezegd, wanneer de klepel tegen de stilhangende klok werd getrokken, want dat was kleppen, was het brandalarm. Maar wanneer ze voluit geluid werd, dan werden de burgers opgeroepen om de naderende vijand te bestrijden.

Jan Hoerken stierf in 1472 en twee jaar later zijn broer Willem. De laatste liet zijn vrouw Luitgart met minstens tien kinderen achter, reden waarom Geert van Wou, die vermoedelijk bij haar man en zwager de kneepjes van het vak had geleerd, de zaken voor haar zou waarnemen. Maar intussen was er een geduchte concurrent gesignaleerd, want omstreeks diezelfde tijd zou de uit Keulen afkomstige klokkengieter Gobellinus Moer te 's-Hertogenbosch actief worden. Een maal leidde dat tot een wel heel curieus voorval. Toen namelijk de stad Arnhem voor haar Eusebiuskerk een 3½ ton zware luidklok nodig had, waren het Moer en Van Wou die gezamenlijk die klok zouden gieten. Dat was in 1477 geweest. De klok is intussen gescheurd, maar kan nog altijd in de kerk bewonderd worden.

Waren beide meesters gedwongen tot samenwerking? Of kozen zij een vredig compromis toen zij op die klok vermeldden dat ze gegoten was door *Gobellinus Moer et Gherardus de Wou*, maar ook door *Gherardus de Wou et Gobellinus Moer*? Wel opmerkelijk overigens, omdat Van Wou zoveel jonger was dan Moer.

Was het daarom ook dat Van Wou spoedig daarna uit Den Bosch zou vertrekken? Het heeft er alle schijn van. Vanaf dat moment ook zouden de klokkengieters Moer die ook wel Moor werden genoemd, het rijk alleen hebben. En om de genealogie volledig te maken, kan nog het volgende worden opgemerkt. Gobellinus had drie zonen Jan, Jaspas en Willem die ook in het vak gingen. Hun zuster Maria trouwde met Jan Sael wiens zoon Gobel het klokkengietersambacht in Amsterdam zou uitoefenen. Jaspas Moer tenslotte had een zoon Jan die zijn vader zou opvolgen. Maar na de dood van Jan in 1566 was het gedaan met het klokkengieten in Den Bosch aan de Berewoutstraat. De gieterij aldaar werd heel toepasselijk *Clockgieterspoort* genoemd, een naam die tot diep in de achttiende eeuw bestaan bleef, in een tijd toen de laatste sporen van het gieten van klokken in 's-Hertogenbosch al lang waren uitgewist.

Toch bleef Brabant met dat ambacht van zich spreken, want in 1703 of kort daarna zouden Jean en Joseph Petit als wezen vanuit Frankrijk bij hun oom Alexius Jullien te Weert ondergebracht worden. Die was klokkengieter en van hem leerden zij dan ook het vak. In Someren tenslotte stichtte Joseph in 1720 zijn eigen klokkengieterij. Maar tegenslagen bleven diens zoon Alexius achtervolgen, reden waarom op het einde van die eeuw de gieterij naar Aarle-Rixtel werd overgebracht. Aldaar werd in 1815 de nog altijd bestaande klokkengieterij van Petit & Fritsen gevestigd. Want wederom was het een klokkengiertersdochter die voor continuïteit zorg droeg, en met name Maria Aldegonda Petit, dochter van Alexius, die huwde met Isaac Fritzen en aldus het vak doorgaf aan hun zoon Henricus Fritzen en diens nakomelingen, tot op de dag van vandaag. Maar ook Petit & Fritsen kreeg tenslotte concurrentie, want Eijsbouts te Asten, fabrikant van torenuurwerken sinds 1872, waagde in de naoorlogse jaren de stap naar het klokkengieten. En met succes. Thans zijn beide gieterijen toonaangevend in de wereld. Met klinkende klokken en een fors aandeel in de wereldmarkt. Maar keren wij weer terug naar het 16de-eeuwse Den Bosch alwaar vooral de gebroeders Willem en Jaspas Moer zich tot succesvolle klokkengieters hadden ontwikkeld. Overigens is het goed zich te realiseren dat, ofschoon de Moers in de stad zelf over een gieterij konden beschikken, zij grotere klokken toch ter plaatse moesten maken. Anders immers waren er onoverkomelijke vervoersproblemen. Een mooi voorbeeld van een gieterij ter plaatse vinden wij in Antwerpen waar de broers in 1507 op het Onze Lieve Vrouwe-Kerkhof (Groenplaats) de Karolus-klok goten. Overigens, Jan en Willem Hoerken die in 1459 de Gabriël goten, hadden dit ook al ter plaatse gedaan. Maar de kerkrekeningen uit die periode zijn niet bewaard gebleven. Elke verdere informatie ontbreekt derhalve. Maar in 1507 was dat anders. Dan ook blijkt duidelijk hoe dat financieel geregeld werd. Per schip werd vanuit Den Bosch het noodzakelijke gereedschap naar Antwerpen gezonden. Verder werden letterlijk alle uitgaven door de kerk betaald, dus vormleem en andere hulpmiddelen, de bouw van de smeltoven enz. Jan en Willem Hoerken ontvingen uitsluitend hun honorarium. Jammer genoeg echter leent dit artikel zich niet voor een nadere analyse van al die uitgaven, hoe interessant dat ook zou zijn.

Op dezelfde wijze zullen zij in 1515 te Maastricht de zogenoemde *grameer* hebben gegoten, een klok met een doorsnede van 2,20 m en een gewicht van omtrent 6350 kg. Die gieterij vond plaats op 21 juni 1515 in aanwezigheid van talrijke kerkelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders. Al in de vorige eeuw was ze gescheurd, maar werd pas in 1983 door een nieuwe klok vervangen. Sindsdien staat ze in het Pandhof opgesteld, zonder klank, maar des te meer te bewonderen om haar fraaie vormen en ornamenten.

Kortom, Willem en Jaspas Moer waren kennelijk klokkengieters van aanzien en stellig de belangrijkste die de stad ooit heeft voortgebracht. Toch ondervonden ook zij concurrentie, en dan vooral uit Mechelen waar leden van het uit Goirle afkomstige geslacht Van den Ghein en meer nog van de gieters uit de familie Waghevens buitengewoon rijk geornamenteerde klokken goten en daarmee heel wat expressiever dan de gewoonlijk sober uitgevoerde klokken uit Den Bosch. Bovendien hiel-

den de gieters in Mechelen zich sinds de jaren dertig van de zestiende eeuw intensief bezig met een geheel nieuwe loot in de klokkengietkunst, namelijk de vervaardiging van kleine beiaarden. Vanuit Mechelen zou de beiaard dan ook zijn triomftocht door de Nederlanden maken. Zeker, ook de Moers goten af en toe een dergelijk spel, zoals voor de abdij van Averbode en zelfs voor het stadhuis van Gdansk, maar in wezen scheen het hun specialiteit niet te zijn, althans heel wat minder dan die van hun collega's in Mechelen. En dit lijkt temeer het geval te zijn, omdat de zwager van Jaspas Moer, de monnik Gerard van der Scaeft sinds 1501 abt van het klooster te Averbode was. Het was daarom niet zo vreemd dat de abt in 1522 niet naar Mechelen toog voor een klokkenspel, doch naar de stad waar zijn zuster Lucia met een klokkengieter was getrouwd. Het is een relatie die natuurlijk ook iets over de maatschappelijke positie van de Moers vertelt. Het was overigens niet de eerste keer dat Jaspas Moer voor de abdij werkte. Al in 1504 mocht hij de verbrande luidklokken binnen de kloostermuren hergieten. Het waren er zes in getal die samen ongeveer 6600 pond wogen. Kortom, dankzij zijn zwager was Averbode een goede klant! Wat overigens niet wegnam dat een uitvoerig contract aan laatstgenoemde levering ten grondslag lag. Daarin lezen we bijvoorbeeld dat de abt twee wagens naar Den Bosch zond om de nodige gereedschappen op te halen. En ook de bepaling dat wanneer de klokken niet perfect met elkaar zouden accorderen dan wel niet zoet genoeg van geluid zouden zijn, hij, Jaspas, zich verplichtte de klokken te hergieten totdat ze *wel sullen accorderen ende dat se goet van thone ende lofbaer spelen syn*. Natuurlijk zou hij voor een hergieting geen cent meer krijgen.

Was de Mechelse concurrentie het Bossche klokkengieterscentrum tenslotte fataal geworden? Het lijkt zeker niet de enige oorzaak. Immers de teruggang van de welvaart in Den Bosch op het einde van de zestiende eeuw als gevolg van politieke en godsdienstige beroeringen, heeft ongetwijfeld remmend gewerkt op de verdere ontwikkelingen van het klokkengietersambacht in 's-Hertogenbosch. Maar dat is natuurlijk een geheel ander verhaal.